

Kiribilaren antzea

Joseba Sarrionandiaren liburu baten
iruzkina

PRUDEN GARTZIA

Euskaltzain urgazlea

Sarrionandiaren liburu bat iruzkintzeak zailtasun eta erraztasun bereziak ditu, biak aldi berean. Zailtasunak egilea idazle biziki konplexua delako, alor oso desberdinetara zabaltzen den obra nasai baten egilea eta, besteak beste, honez gero ikerketa eta eztabaida akademiko ugarietan aztertua izan delako (azkena, 2011ko azaroaren 4an, haren itzulpengintzari buruz Aiora Jakak irakurritako doktorego-tesia); horrek guztiak, dudarik gabe, aditzera ematen du hura iruzkintzeko ahaleginak aurrez egilearekiko eta haren idazlanekiko ezagutza akademiko zabalak eskatzen dituela eta, horrekin estuki lotuta, beldur eszeniko nabarmen bat. Baina, bestalde, Sarriri buruz hitz egitea bereziki erraza dirudi edozein euskaldunentzat, izan ere, nork ez daki *guztia* Sarriri buruz? Zeren badirudi irakurle euskaldun ugariak lotura afektibo berezi bat sentitzen duela berarekiko, hori ematen du aditzera, adibidez, honez gero berrogeita hamar bat kanta grabatu izana haren testuetan oinarrituta.

Eta, behin pentsatzen hasita, esango nuke kontua hain zuzen ere alderantziz aurkez daitekeela, alegia, ustezko zailta-

sunak erraztasun direla, eta alderantziz: ba ote dago ezer berririk esaterik *gure* idazleari buruz?

Nago Joseba Sarrionandiaren ezaugarri nagusia ondo islatuta geratzen dela goiko bi paragrafoetan aurkeztu dugun dileman, hau da, idazle *barokoa* da ororen buru (edo *manierista*, berdin dio): kontraesanak, kontrasteak, hitz-jokoak, figura erretorikoak, iruditeria, preziosismoa eta kiribilkeria biziki maitatzeaz gain, bere literaturaren zinezko oinarri bihurtzen ditu. Sarrionandiarena etengabeko hausnarketa da, lineala baino espiralean antolatua, alegia, puntu beretik behin eta berriro pasatzea, baina ez zehatz-mehatz gauza bera esateko, hura behin eta berriz birrausnartzeko eta kiribilkatzeko baizik. Eta, jakina, hizkuntzarekin jolas estetikoetan aritzeko.

Gauzak zehazten hasita, nire irudiko posiblea da Sarrionandiaren bi etapari buruz hitz egitea. Alegia, esan dezagun bi alorretan aritu izan dela, bata literatura zentzu estriktuan (poesia, narrazioa) eta bestea entsegua, saiakera. Lehen etapa batean testu laburren bidez aritu da beti: poemak, ipuinak, hausnarketa laburrak... Bigarren etapa batean obra luzeak idazteari ekiten dio: nobelak eta saiakera luzeak. Bigarren etapa horren lehen mugarrria *Lagun izoztua* (2001) litzateke, eta horren parekoa saiakeran gaur iruzkintzen ari garen *Moroak gara behelaino artean?* (2010). Beste modu batean ere azal daiteke kontua: obra *txikiak* idatzi ondoren (poemak, ipuinak, hausnarketa laburren bildumak), obra *nagusiak* idazteari ekiten dio (nobelak eta saiakera luzeak). Azalpide horren azpian, prozesu osoari zentzua ematen, literaturaren *umotze* bat legoke, edo egilearen *nagusitze* bat, txikitik handira, gaztarotik helduarora. Ondorioz, haren idazlan nagusiak, eboluzio luze baten kariaz, bi hauek lirarteke: *Lagun izoztua* eta *Moroak gara behelaino artean?*, bi gailur, elkarren artean osagarri. Aurreko guztia berriz (saiakerari dagokionez *Ni ez naiz hemengoa* (1985), *Han izanik hona naiz* (1992), *Ez gara gure baitakoak* (1993) eta *Hitzen ondoeza* (1997)); aurreko guztia, diogu, nolabaiteko *entre-*

namendu bat litzateke, gailurrera iristeko maldetako bidezidorrak. Orobat, literaturari buruz antzeko zerrenda bat osa daiteke beste idazlanekin. Planteamendu orokor horretatik kanpora geratuko litzatekeen lan bakarra (sistema guztietan beti dago anomaliaren bat) *Marginalia* (1988) litzateke.

Beraz, Sarri *gazte* bati eta Sarri *heldu* bati buruz hitz egin beharko genuke, eskema horri kasu egitekotan. Justifikazio askoz ere landuagoa beharko lukeen tesia, noski, baina iruzkin hau antolatzeke aski eta sobera. Esan dezagun, bada, liburu hau (*Moroak*) aurrez idatzitako beste saiakera guztien laburbilduma moduko bat dela, apur bat exajeratuz haren iritzien bilduma *sendo* eta *behin betiko* izateko bokazioz taxutua. Ondorioz orain bai, orain galdetu beharko genuke: aurrekoen bilduma hutsa da? Zer berritasun dakar aurrekoekiko?

Noski, berritasunik badago eta horien artean nabarmene-na *sakontasuna* da. Alegia, aurreko liburu guztietan Sarri-nandiak gai ugari tratatu ditu, baina beti laburki, txinparta solte eta ugarien forma emanik; zenbait gaitara behin eta berriro itzuli da (gogora aipatu dugun espirala) baina beti testu laburren bidez, gertakari bat, sarritan paradoxa bat, aitatuz eta hura laburki iruzkinduz. Oraingoan, aldiz, badi-rudi bere asmoa izan dela *sakontzea*, arrazoibide luze, sakon eta askotarikoak ematea *gaia agortu arte*. Eta badirudi gaia Maroko dela (edo Arrif, edo Magreb) edo, bestela esanda, bertako biztanleak, bereziki amazigak, eta bereziki beren hizkuntza, amazigera. Baina hori ote da liburuaren zinezko gaia edo aitzakia bat besterik ez da beste gauza batzuei buruz hitz egiteko? Zeren ontzat ematen badugu liburuaren gaia magrebiarrak (*moroak*) direla, nekez defenditu ahal izango genuke liburu hau aurrekoen laburbilduma bat dela, aurrekoetan ez baitu inoiz (buruz ari naiz, baina esango nuke hala dela) gai hori tratatu.

Nire begietan garbi dago: zinezko gaia Sarriren betiko gaia da, Euskal Herria, euskaldunak, euskara. Eta gaia tratatzeko modua ere neurri handi batean betikoa da: gertakari bat

hartu (sarritan paradoxa bat) eta hura iruzkindu *ispilu horretan begiraturaz* euskaldunon arazoak argiago agertuko direlakoan. Aldatzen dena, funtsean, hau besterik ez da: oraingoan ez du hausnarketa hirurogeita hamar hitzetan (edo, asko jota, zazpiehunetan) garatuko, zazpiehun orrialdetan baizik. Aldaketa hori ez da ahuntzaren gaueko eztula, baina nekez esan dezakegu Sarri guztiz berri baten aurrean gaudenik, alderantziz baizik: betiko Sarri da daukaguna, bere garapen *naturalaren* azken fasean (momentuz, jakina).

Konparaketa batek agian lagunduko gaitu kontua argitzen. Liburu honek, zenbait alderditatik, antz handia izan lezake Bernardo Atxagaren azken liburuarekin (*Zazpi etxe Frantzian*, 2009). Kasu biotan egilearen traiektorian erabateko aldaketa bat irudikatzen du, aurreko lanekiko haustura handi bat, Euskal Herria utziz eta horren ordean (kasu biotan) akzioa Afrikara eramanez. Nire iritzia da Atxagaren kasuan benetako aldaketa baten aurrean gaudela (edo, gutxienez, aldaketa-saio sakon baten aurrean, garbi baitago paisaia erabat aldatzen bada ere pertsonaiek *atxagianoak* izaten segitzen dutela neurri handi batean), baina Sarrionandiaren kasuan ez dago benetako aldaketa bat, aurrekoaren garapena baizik, azken muturreraino eramana. Termino gordinetan esanda, liburu honetan aldaketa batez ere *kuantitatiboa* da, ez *kualitatiboa*.

Tesi horren baieztapenik osoena izenburuan bertan dago: moroak bezalakoak ote gara gu ere? (gu hori, jakina, euskaldunak gara). Testuan zehar, behin eta berriro, izenburuan galdera dena baieztapen huts bihurtzen da, batzuetan inplizituki, bestetan esplizituki:

Labur azal daiteke zer gertatzen den Magrebeko kolonia ohietan. Ez dut esan nahi gure herri zuri, arrumi, zaharra beste neokolonia bat denik, baina agian gure hizkuntza eta kultura subordinazio egoeratan mugitzen dira (531. or.).

Jakina, ez da planteatzen egoerak zehatz-mehatz berdinak direnik, baizik eta gako nagusi batzuk berdinak dituztela, nagusiki «subordinazio egoera». Horrekin batera dimentsio

historikoa ere bereziki azpimarratzen da: euskaldunon esperientzia, zentzu askotan, amazigena bezalakoa da, baina hogeita hamar urteko aldearekin:

Nondik natorren adierazteko ahalegina egiten ari naiz, konturatu bazarete. Gure ume denbora moroa izan zen, Pedro H. Sarrionandiarena bezala, Mohamed ben Abdelkrimena bezala, gaur egun Nafarroan eskolara sartzen den edozeinena bezala (539. or.).

Dimentsio historiko horrek gako nagusi bat du: euskal autonomia estatutua (1979), zeinaren bidez utzi diogun frankismo garaiko zapalketa hutseko egoerari, hots, orain ez gaude Abdelkrim bizi izan zen egoera berean (kontuz! EAEn bakarrik, ez Nafarroan!).

Beraz, moroak gara baina, adi honi, aldi berean ez gara. Eta puntu honetan Sarri *barokoak* hainbeste maite duen paradoxa batean murgiltzen gaitu, beti bezala:

Baina ez naiz moroa, ez delako mororik existitzen. Ez naiz euskalduna ere. Gizakia naiz, itsasora jaurtiriko botila huts bat bezalakoa. Arraina airean arnasestuka. Ez naizela ezer, ez bada nork berak esaten duena eta egiten duena (539. or.).

Beraz, moroak gara ala ez gara? Honetan datza Sarrionandiaren mezuaren muina: *moroak* gizaki zapalduak dira, herri zapalduak, kultura zapalduak. Horregatik esan dezakegu euskaldunak eta amazigak (eta, ziur aski, munduko beste herri asko) funtsean berdinak garelako guztiok zapalduak garelako, zapalketa historia luze baten oinordekoak garelako. Baina aldi berean inor ez gara *moroak*, zapalduak izan nahi ez dugulako eta zapalketaren kontra matxinatzen garelako. Beraz, Sarrionandiarentzat garrantzitsua da gure zapalketaren historia ezagutzea, baina garrantzitsuago zapalketa horren aurka altxatzea, matxinada horren bidez askatasuna eta giza duintasuna irabaziko dugulako:

Ez gara moroak. Euskaldunak ere ez. Ezer ez garelako erabaki dezakegu zer nahi dugun izan, eta zer nahi dugun egin. Ez gara ezer, egin arte. Ez dugu ezer, hizkuntzarik ere ez daukagu. Ez dugu, egiten ez badugu. Hizkuntza bat egin egiten da. Hitzak denenak dira, hau da, inorenak ere ez. Eta denenak

aldi berean. Euskara egin gabe dago oraindik. Amazigera bezala. Frantsesa bezala, Voltairek idatzi zuen legez (540. or.).

Baieztapen paradoxiko horien bidez gure egilearen iturri ideologiko nagusietara iristen gara erraz: berrogeita hamar eta hirurogeita hamarretako pentsamendu iraultzailea, anti-kolonialista eta antiinperialista. Erreferentzia labur eta eza-gun batzuk aipatzeagatik, nabarmena da hor Franz Fanon (1925-1961) (eta bere *Les damnés de la terre*, 1961) edo Albert Camus (1913-1960) (adibidez, *L'homme révolté*, 1951) edo Jean-Paul Sartre (1905-1980) (adibidez, *L'existentialisme est un humanisme*, 1945) eta antzeko autoreen eragina. Eta, ziur aski, ooren buru Che Guevararena. Alegia, herri zapalduen arteko anaitasun unibertsala eta zapaltzailearen kontra matxinatu beharra; halaber, matxinatze hori giza duintasuna berreskuratzeko bide gisa ikustea eta akzioaren lehentasuna zentzu existentzialistan: berez ez gara ezer, egiten duguna baizik, alegia, egitea erabakitzen duguna izango gara. Bestalde, Marx ez dugu inon ikusten, aipatu autoreen begietatik pasatuta ez bada. Aldiz, *subordinazio* kontzeptuaren agerpenak adierazten digu Sarrik pentsamendu *posmodernoaren* iturrietatik ere edan duela. Ildo horri buruzko argibideak lortzeko modurik praktikoa, ziur aski, Imanol Galfarsorok azken urteotan Pamielan bertan argitaratutako bi liburuak kontsultatzea da (*Kultura eta identitate erbesterratuak: nomadologia subalternoak*, 2005; *Subordinazioaren kontra*, 2008). Dena den, nire uste apalean *subordinazioaren* kontzeptua ez da zentrala Sarriengan, azken orduan nola-baiteko *azken-karrasitasun* berniza eman nahi dion apaingarria baizik. Sarriendiaren baitan zentrala ez da multikulturalismoa edo Zizek, Che Guevara baizik.

Betiko Sarri, beraz. Betiko gauzak esaten, apika? Bai eta ez. Gorago esan dugun bezala, gure egileak oraingoan benetakako *tour de force* bat egiten du bere pentsamendua argitzeko, zehazteko, dokumentatzeko, justifikatzeko finean. Eta gauza asko esaten ditu, asko, oso zailak sistematizatzen azterketa zehatz bat egin ezean. Orobat, are zailagoak konpa-

ratzen bere aurreko liburuekin, non testuen laburtasunak eta lirikotasunak ate asko zabalik uzten zituen beti. Honetan ere horixe azpimarratu beharko dugu: gogor saiatu arren Sarri ez dela pentsalari diziplinatu eta sistematiko bat, haren barokotasunak etengabe daramalarik paradoxetara eta leihoak zabaldu ondoren zabalik uztera. Liburu hau inoiz ez da katixima bat, galdera laburrez eta erantzun argiez bete, aitzitik, sigi-saga kontrasteen eta paradoxen artean aurrera doan sugandila baizik. Dena den, laburbilduma bat eskaintzen ahaleginduko gara.

Liburua «Atalaurre» (11-15. or.) batekin zabaltzen da, laburra baina mamitsua, zehatz biltzen baititu gero, azken kapituluak, planteatuko dituen ondorioak: denok gara *moroak* (edo *juduak*) eta, era berean, inor ere ez da *moro*, hots, gorago iruzkindu dugun bezala, denok gara zapalduak baina denok errebelatu behar dugu zapalketaren aurka. Hasiera-hasieratik, beraz, garbi dago zein den bere asmoa liburu honetan, zapalketaren aurkako matxinada horretan laguntzea. Halaber, berak ez du azterketa akademikorik aurkeztuko, bidaiaria literario bat baizik, itzulinguruz eta paradoxaz betea («Gaiak mugatuz gero, akademikoagoa litzateke dena, elementu diskordanteak kanpoan geratuko lirateke, ordea», 14. or.), baina, ororen buru, asmo garbia du: «iraganaz eta botereaz idaztea» (14. or.). Eta hori da 33 kapitulutan zehar egingo duena, azken orrialdeetan (537-542. or.) puntu berberera iristeko.

Ondorioz, liburua barrurantz antolatutako espiral baten moduan egituratzen du, alegia, urrunetik abiatuz aurrez erabakitako puntu batera doana zirkulu gero eta estuagoak eginez xedea erdietsi arte.

Horrela, lehen 23 kapituluak Arrifen (Magreb edo Ipar Afrika, kasu askotan) historia deskribatzera dedikatuta daude, erromatarren garaitik abiatuz baina batez ere XIX eta XX. mendeko gertakariei pisu (eta leku) handiago emanaz, gaur egunera arte (Fronte Polisarioaren borroka aipatuz amaitzen da (336-337. or.), azken data 2005 delarik). Oro-

bat, historia osoa iruzkinduz eta narratuz, baina hizkuntzari arreta berezia emanda. Esan dugun bezala, garapena ez da lineala, zirkularra baizik, gaiak errepikatuz eta zirkuluak gero eta estuago marratuz: adibidez, jendeari dagokionez momentu batzuetan musulman guztiak aipatzen baditu ere, gero arabiarrek, gero magrebiarrak, bero marokoarrak, gero arrifiak, gero amazigak eta gero Arrifeko amazigak (bere argudiaketaren eta kezken zinezko gunea), baina ez modu linealean, itzulinguruz, errepikapenez, anekdotez eta excursus-*ez* betetako orrialdetan zehar, eta amazigen Historia etengabe euskaldunenarekin nahastuz (euskaldunak ere gunea dira, kanporago espainolak, frantsesak eta europarrak daude). Beraz, egia bada ere bere asmoa amazigei buruz hitz egitea dela, ahal duen guztietan euskaldunekin konexioan jarritz, egia da ere gunea horrek *aldameneko gai* asko tratatzen daramala, naturaltasunez. Kontakizunak, beraz, gutxi gorabeherako logika bati segitzen dio, baina ez da sistemati-koa eta, era berean, literario xamarra suertatzen da bere mugen barruan, baina honetaz beherago mintzatuko gara.

Hemen ez dugu lekurik kapituluak banan-banan laburbiltzeko, ezta multzoka ere, gorago esan dugun bezala, benetan ugariak baitira tratatzen dituen gaiak eta beti ñabardura handiz garatzen ditu, baina kontu batzuk aitatuko ditugu berariaz.

Interesgarrietakoak, gure begietan, Mohamed ben Abdelkrim lider abertzaleari dedikatzen dizkion atalak dira (12-19. kap., funtsean). Zilegi bekit anekdota pertsonal bat gehitzea: Historiako ikasle nintzela, unibertsitatean, broma ugari egiten genuen pertsonaiaren kontura, espainolen Historia liburu-*etako cabecilla rifeño* gaiztoa zena Marokoko liburu-*etan líder nacionalista marroquí* omen zela entzun bai-kenuen; atsegina izan da niretzat berarengan sakontzea eta, Sarriren kontakizunaren bidez, Marokoko monarkiarekin edota nazionalismo arabiar klasikoarekin izan zituen enkon-*truez* eta desenkontruez jabetzea, pertsonaia izen interesgarri-*agoa* baita, zinez, eta kasurik onenean ere oso azaletik

hitz egiten da beretaz Espainian (eta orain arte tutik ez Euskal Herrian). Badirudi Marokon ere ikuspegi partziala ematen dutela, eta ez da arraroa, irakurle bipila berehala konturatu den bezala.

Sarriren begietan, dena den, bere arbaso Pedro Hilarion Sarrionandia da pertsonaia nagusia, hasierako kontakizunari koherentzia eman eta aitzakia eskaintzen diona kolonialismoaren arazoetan murgiltzeko. Izan ere, paralelo asko ditu Pedro Hilarionek, batetik bera bezalako misiolari ilustratu eta herrizaleak, hala nola Jose Lertxundi euskalduna (Sarri «José Lerchundi» idazten enpeinatzen da, ez dakit oso ondo zergatik) edo Charles de Foucauld frantsesa, baina baita ere guretzat askoz ere ezagunagoa den Resurreccion Maria Azkue. Baina nire begietan, aldiz, pertsonaia ez da oso erakargarria, bai ordea hura erabiltzea amazigen eta euskaldunen paralelismoak trazatzeko eta haietaz hausnartzeko. Eta hori da, hain zuzen ere, 23 kapitulu hauetako 300 orrialde luzeetan gehien apreziatu dudana; bestea, Arrifeko amazigen Historia, interesgarria da beti ere eta ondo kontatuta dagoela dirudi, baina euskaldunekiko konexioarengatik ez balitz indar asko galduko lukeelakoan nago.

Euskaldunekiko konexio hori pertsonaia askoren bidez ikusten da, baina ziur aski inon baino ondoen Sabino Arana, Pio Baroja eta Miguel Unamunori buruzko iruzkinetan, ahaztu gabe José Martí poeta eta lider abertzale kubatarra (6., 8. eta 11. kap.); zinez interesgarriak eta bihotz altxagarriak dira Sarriren kontsiderazioak, iruzkin luze eta aberatsak mereziko lituzketenak. Agian beste noizbait.

Hizkuntza, amazigera, da liburuaren sakoneko gakoetako bat, kapitulu guztien arteko lotura ziurtatzen duena. Hain juxtu ere amazigerari dedikatzen dio osorik 24. kapitulua, Marokoren deskolonizazioak eta independentziak sortutako egoera aztertzeari dedikatu dionaren ondoren (23. kap.), eta horren bidez liburuaren bigarren zatian sartzen gara, hots, askoz ere teorikoagoa: Historiako kontakizuna albo batera uzten da eta, horrekin batera, arazo konkretu batzue-

tan gehiago sakontzen da, aldi berean euskaldunon arazoei buruzko hausnarketak ugariagoak eta esplizituagoak bihurtzen direlarik. Arazo zentrala, espero izatekoa zen bezala, herrien identitatea da eta, horren ondorioz (edo horri lotuta), kolonizazioa, multikulturalismoa, immigrazioaren *integrazioaren* komediak eta tragediak, hizkuntzaren garapena eta ofizializazioa, elebitasuna, literatura *txikien* arazoak eta, nola ez, bortizkeria politiko abertzalea. Gai horiei dedikatzen dizkie beste zazpi kapitulu (24-31. kap.). Kapitulu *sakonagoak* dira, nolabait esan, baina narratiborik ez badago ere (edo askoz ere gutxiago), hala ere aurreko moldeei eusten die: garapen linealik ez, errepikapenak, anekdotak, paradoxa... Niri, egia esan, aurrekoak baino interesgarriagoak begitandu zaizkit oro har, zoliagoak, problematikoago eta ausartagoak. Beste hitz batean ere esan dezaket, agian egokiago: pertsonalagoak. Baina ziur aski gustu kontua dago hemen jokoan, ez berezko ezaugarri bat.

Egiten dituen afirmazio bereziki interesgarri batzuk jasoko ditugu, adibidez hau:

Diskurtsoaren eta jardunaren arteko ohiko kontraesana azaltzen da behin eta berriro demokrazietan: Ilustrazioaren diskurtso humanista, unibertsalista, tolerantea alde batetik; eta jardunbide harrapari, asimilazionista eta antidemokratikoa bestetik (387-388. or.).

Nago hori dela Sarrionandiaren pentsamendu politikoaren oinarritzko printzipioa, alegia, demokraziaren mugak, bai hemen (hots, Europan) zein lurralde kolonial ohietan (adibidez, Magreben). Ondorioz, «nazio arazoa demokrazia arazoa besterik ez da» (389. or.), uler bedi, bai hemen, bai Magreben, hots, edonon. Eta klase sozialak? Bai, han hemenka agertzen da horren aztarnarik, baina modu marjinal batean; bereziki, materialismo historikoaren arrastorik ez, demokrazia mintzagai ez denean arazoa kolonizazio/deskolonizazio parametroen arabera planteatzen da edo, horren garapen gisa, hizkuntzaren auziari garrantzi berezia emanez. Hortik aurrera, neuk ez dut beste elementurik ikusten.

Hizkuntzaren auziari heltzen zaionean ere eztabaida demokraziaren esparruan geratzen da beti, adibidez:

Elebitasuna ezinezkoa delako axioma gainditu dela ematen du, hizkuntza aniztasuneko egoeraren abantailei eta zailtasunei begiak itxi beharrik gabe. «Beste hizkuntza» lurperatze-ko gogo hori indargabetu egin dela esan daiteke, askatasunaren eta bizikidetasunaren mesedetan. Euskaldunen artean, propioaz gainera, hizkuntza guztiak duin eta laintzat hartze-ko joera zabaldu da (368. or.).

Alegia, *aniztasuna*, *askatasuna*, *bizikidetasuna*. Horiek dira Sarriren ezpalak hizkuntza zapalduen auziari heltzeko. Hizkuntza-borrokarik ez, beraz, demokrazia zabaltzea aski izango da. Eta sozialismoa? Horretaz hitzik ez.

Baina hizkuntzaren kontua biziki interesgarria bada ere, ezin diogu azterketa luzerik eskaini. Aipatu dezagun, hori bai, arreta berezia eskaintzen zaiola immigrazioaren arazoari, ohar interesgarriak plazaratuz (374-380; 475-488. or.), baina esango nuke arestian marraztu dugun markotik atera gabe. Beste horrenbeste esan daiteke literaturari buruz (432-451. or.), egileak bereziki maite duen alorra, bistan da. Eta, hirugarrenik, bortizkeria politikoak eta terrorismoak kapitulu berezi bat dute (30. kap.), hori ere bereziki interesgarria edonorentzat. Ezin aipatu gabe utzi Hiroshima eta Nagasaki bonba atomikoei buruz eskaintzen zaien hausnarketa: «Horra paradoxa, egundo egin diren ekintza terroristarik larrienak askatasunaren eta demokraziaren izenean egin direla» (462. or.). Merezi du kapitulu hori arretaz irakurtzeak.

Liburuaren azken atala, interesgarriena dudarik gabe, azken bi kapituluek osatzen dute (32-33. kap.), horietan bete-betean heltzen baitie Euskal Herriko gaur egungo arazoei: gatazka politikoa eta bere inplikazioak. Eta puntu honetara iritsirik, argi eta garbi aitortu nahi dut ez naizela ausartzen laburpen bat eskaintzera. Nire arazo pertsonala izan daiteke, baina suertatu zait liburuaren parterik handiena ETak urriaren 20an emandako komunikatuaren ondoren irakurtzea eta, agian horregatik, une oro ezin izan dut burutik

kendu Sarrionandia, azken bi kapitulu hauetan behintzat, hitzerdika dabilela, benetan esan nahiko zukeen hainbat gauza iradokiz, baina argi eta garbi esan gabe. Har dezagun, adibidez, baieztapen hau:

Arrazoi geografikoak ere eman dira, eta lurraldetasuna aipatzen da nazioaren ezaugarritzat. Baina territorio mugatua estatuen atributoa da, nazioaren naturaren kontra doana sarritan. Nazioa ez da lurra, baizik eta jendea, eta espazioa konpartitu egin daiteke. Nazio-estatuaren kartografiak «geogorputzak» kreatu zituen. Baina hor gorputz asko daude, bizikidetzaren bila. Nazioa ezin da mugak txizaz markatzen dituen txakurra bezalakoa izan (510. or.).

Ez ote da hori *lurraldetasunaren* kritika gordin bat, *lurraldetasuna* izan delarik (orain arte bederen) Ezker Abertzalearen politikagintza osoaren giltza nagusia, *dena* justifikatzen zuena? Ala oker nabil, irakurketa izun bat egiten ari ote naiz? Bego.

Beste txatal bat:

Politika egitea ez da derrepentean dena erabat aldatzea, XIX. mendean izan zen bezala, 1917 arte. [...] Ez da derrigorrez mundu osoa aldatu behar, nahikoa dira puntu txiki batzuk, baina izan daitekeena dena baino benetakoagoa eta hobe delako erakutsi behar da (521. or.).

Beraz, iraultzaileen ametsak 1917an agortu ziren? Iraultzarik ez? Eta iraultzarik nahi ez bada, zer da nahi dena? Erreforma zentzudun batzuk, apika? Besterik ez?

Azkena, dena den, asko luzatzen ari baikara eta berriz ere azpimarratu nahi nuke ez dudala laburpen oso eta koherente bat egin nahi:

Geu gara estatu hori, bere burua ezagutzen ez duen mamua. Badakigu itzelezko hondamendiak eragin ditugula, beldurra izan ez duen jendea suntsitu dugula [?], baina ezin dugu ondo jakin zein den botere horren neurria mamuaaren barreneatik atera arte. Ume bat bezala irten eta, haren aurrez aurre paratu arte: «Ni ez naiz zuetakoa» (522. or.).

Zertaz ari da hemen Sarri, zehazki?

Erreseina bukatu aurretik ezinbestekoa da alde estilistikoari aipamen bat egitea, laburra bada ere. Gorago esan dugun

bezala, liburu honen berritasun nagusia bere *sakontasuna* da, hortik segitzen delarik beraren luzera neurrigabea (709 or.). Liburu gaitza da, hitz horrek dituen bi adieratan, alegia, handia eta zaila. Une batzuetan astuna ere, esango nuke, batzere ere lehen herenean-edo; hori da, nire begietan, interes gutxien duen partea, hortik aurrera biziagoa delarik. Dena den, balantze orokor gisa esango nuke atseginez eta arazo berezirik gabe irakurtzen den liburua dela, salbuespen honekin: bere *oharrerria* itzela: 1.387 oin-ohar, 160 orrialde (543-703. or.). Insoportablea, hori da definizio zehatza. Egia da ohar horietako asko biziki interesgarriak direla (adibidez, 72, 76, 434, 986, 992 eta abar); egia da ere badirela zenbait liburu ilustre (adibidez, Karl Popperren *Gizarte irekia eta haren etsaiak*, 1945) egitura hori darabiltenak, baina gure kasuan esango nuke egilearen akats handia dela, barkaezina. Galerak galera, hobe zen batere oharririk gabe kalera-tzea, zegoenetan; izan ere, edozer gauzaz esan daiteke *beste zerbait gehiago*, baina liburu bat idaztea pentsamenduari mugak jartzea da funtsean. Eta testu nagusia bera dagoeneko aski korapilatsua da, itzulinguruz aski betea, berriz ere kiribilaren kiribila entseatzeko amaigabeko espiral batean.

Ildo beretik: edizio lana Iñigo Aranbarririk egin duelarik, zorionik beroenak ematea baino ez zaigu gelditzen, ziur baikaude (itxura guztien arabera) lan gaitza egin behar izan duela eta emaitza oso-oso ona izan da nire aburuz; akats bakarra aurkitu diot, gorago dagoeneko seinalatua: ez dut ulertzen euskal herritarren izenak eta deiturak grafia zaharretan (José Lerchundi, Joannes Etcheberri, etab.) erabiltzeko tema; «Mohamed Xukri» edo «Thomas von Kempis» idazteko arazorik ez badago, ez dut ulertzen zergatik ezin den erabili «Lertxundi» edo «Etxeberri». Egiaren alde, dena den, esan beharko da euskal testu ugari baino ugariagoetan errepikatzen den gaitza dela, tamalez.

Laburbilduz, badirudi liburu honekin Sarrionandiak mugari berri bat jarri nahi izan diola bere literaturgintzari: desafio latza jarri dio bere buruari (*sakontasuna*) eta aski on-

do atera da dematik, liburu biribila izan gabe *betiko* Sarriri dimentsio berri bat ikusi ahal izan diogulako eta, beti bezala, leiho ugari zabaldu dizkigulako, hausnarketa interesgarri ugari aurkeztuz. Horrek baieztatuko luke bere traiektorian bi fase ikustea (*gaztea* eta *heldua*) zilegitzen dela? Ez nuke jakingo erantzun osorik ematen; agian zuhurrena da esatea *hurrengo liburua*ren zain geratzen garela planteamendu orokorra baieztatu ahal izateko.

Dena den, nire ustez garbi geratzen da Joseba Sarrionandia batez ere poeta dela, hots, intuizio distiratsuen emaille, txinparta eta izar iheslarien idazle, sortzaile handi bat, funtsean. Baina bere pentsamendua ez da sistematikoa, espiral formakoa eta paradoxikoa baizik, hots, *barokoa*. Horretan datza bere indarra baina baita bere ahuldadea ere. Hitz batez, poeta da ooren buru.

Bere pentsamenduari dagokionez, gorago iradoki dugun bezala uste dut praktikoa izan daitekeela Bernardo Atxagarekin erkatzea, ez alferrik askotan biak batera aurkezten baitzaizkigu beren literaturgintzari dagokienez. Sinpleki esanda, biak dira Gabriel Arestiren *semeak* (liburu honetan bertan oso alusio esplizitua dugu, 540-541. or.), baina, era berean garrantzitsua da gaineratzea hein berean Txillardegiren *semeak* ere badirela biak. Horretaz konturatzeko aski da Joxe Azurmendiren testu labur bat arreta apur batekin irakurtzea («Txillardegiren ohorez: ETaren zikloa», *Berrria*, 2011-11-19, 10. or.); neure aldetik, azalpen luzeetan katramilatu beharrean berez askoz ere konplexuagoa den kontua bere oinarri-oinarrizko baieztapenera laburbilduko nuke: biak izan dira ETako militanteak, horrek dakarren guztiarekin (Azurmendik seinalatzen dituen terminotan).¹ Belaunaldi gehienetan gertatzen den bezala, biak errebelatu dira beren *gurasoen* aurka, baina ez molde berean; Arestiri dagokionez biak markatu nahi izan dituzte diferentziak beren literaturgintzan, ez modu berean baina bai nahiko antzekoan; aldiz, Txillardegiri dagokionez diferentzia sakonagoa da: Atxaga askoz ere lehenago errebelatu zen haren aurka eta, ziur as-

ki, askoz ere modu erradikalagoan, bereziki borroka armatuaren gaiari dagokionez. Hortxe dago agian gakoa. Izan ere, borroka armatua bukatu delarik, ba ote dago sakoneko desberdintasunik Atxagaren eta Sarrionandiaren pentsamendu politikoaren artean? Bai, noski, bien proiektu literarioen artean dagoen bezala, baina, agian, diferentzia horiek gorabehera, bada sakoneko adostasun bat, azaleratzeko geratu dagoena.

Borroka armatuaren amaierak aldaketa handiak ekarriko ditu gure kultur bizitzara. Agian ustekabeak. Bitartean, liburu eder hau irakurtzea gomendatzen dut.¶

-
1. Ez da erraza Azurmendiren artikulua laburtzea, baina zilegi bekit haren muina hona ekartzea: «Atzera begiratzen badugu, gerraondoko uhinaren ekarpen nagusizat hauek aipa litezke, boteprontoan aipatzeko: nazio kontzeptuaren berrikuntza, politiko (kritikoa abertzaletasun historikoarekin) hala soziala (abertzaletasuna eta sozialismoa uztartuz), internazionalismoa; mugimendu sozialen erupzioa (feminismoa, ekologia); hizkuntza-aren garrantzia nazioarentzat, arrazarena edo historiarena baino lehen. Praktikan, euskararen batasuna eta normalizazioa, bizirik iraun ahal dezan eta hizkuntza nazionala izan. Literaturaren berrikuntza, nobelan adibidez, edo zeinahi gaitara zabaldu den saioan. Tradizioarekin etena eta pentsamenduaren modernizazioa, aitaren etxe zaharreko leihoak lehenengo aldian batez ere existentzialismora eta pentsalari kristau moderno frantsesetara zabalduz, gero nolanhiko ideietara. Euskaltzaleen munduaren lerrapena ezkererantz. Sozialismo demokratiko ala marxista-leninista iraultzailearen eztabaida. Erljioaren kritika, gure kasuan nazional-katolizismoarena, eta azkenean horren eraberrikuntza edo arbuioa, eta moralaren askapena Elizaren eta tradizioaren menpetik... Den-denak Txillardegiren ideiak eta ekimenak» (Joxe Azurmendi, «Txillardegiren ohorez: ETA-ren zikloa», *Berria*, 2011-11-19).